

քողաքն երկրագործութեան և ճարտարապետութեան դպրոց մը: Կան 'ի Եյալ երեք աթոռք ուսմանց, օրէնսգիտութեան, բնական գիտութեանց, և դպրութեան ու իմաստասիրութեան:

Մանմանադրոսիւն. — Բարիզու 1865 ամին օգոստոսի 19ին ժողովը կարգաւորեց որոշ կերպով երկուց իշխանութեանց կառավարութիւնը՝ առաջարկելով ապագայ միութիւն: Այս միութեան գործը կատարուեցաւ միակ իշխանի մը ընտրութենէն ետքը, Ալեքսանդր Յովհաննէս (գնդապետն Բուզա): Պուքրէշ մայրաքաղաք ընտրուեցաւ, հանդերձ միով կառավարութեամբ, միով պաշտօնարանիւ, և միով օրէնագիր ժողովով: Եւսն օրէն սկսեալ միացեալ իշխանութիւնքն կազմեցան 'ի մի տէրութիւն անբաժանելի Ռումէլի աշուամբ: Տարբ տարի անցնելէն ետքը Քուզա իշխանն հրաժարեցաւ և ազգային քուակրօնութեամբ իշխանական Թագն Կարողոսի Ալաջնոյ տրուեցաւ, որ կ'իշխէ այժմ, և է 'ի տանէ շոհենձովրերն:

Իշխանին սահմանադրական իրաւունքներն ժառանգական են ուղիղ և օրինաւոր յաջորդութեամբ արական սեռի մէջ. որ

եթէ պակասելու ըլլայ ուղիղ գծով, գահն եղբարց մեծագունին կ'ընկնայ և իր որդւոց: Իշխանին անձը անբաժանաբար չէ. պաշտօնեայք պատասխանատու են: Իշխանն կ'անտանէ և յետս կոչէ իր պաշտօնեաները, ինքն կը սահմանէ և կը հրատարակէ զօրէնս, և կ'անտանէ ու կը հաստատէ ամեն հասարակաց պաշտօնեաները:

Ինքն է բանակին գլուխը, զրամոյ կնիքն, և օտար տէրութեանց հետ դաշնագրողն: Իրաւունք ունի ժողովելու արտաքոյ կարգի Ազգային ժողովս, և լուծանելու զանոնք ուրոյն ուրոյն կամ միանգամայն:

Տէրութեան իշխանութիւնները. — Տէրութեան բոլոր իշխանութիւնն ազգէն կը բխին: Օրինագիր իշխանութիւնն Ազգային ներկայացուցման և իշխանին պահեալ է: Ազգային ներկայացուցման ժողովն երկուքի կը բաժնուի. Ծերակոյտ և Երեսփոխանաց սենեակ: Ամենայն օրէնք կը պահանջեն երկուց օրէնագիր ժողովոց հաւանութիւնն և իշխանին վաւերացումը:

Այս է ահա համառօտութիւն Դանուբի ափանց երկրին վիճակը, որոյ քաղաքական ինքնիշխանութիւնն երայշխաւորեալ է 'ի Կաշնագրաց 1856 ամին:

ԵՓՐԱՏ ՈՒ ՏԻԳՐԻՍ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

Պ. Էշպախ (Eschbach) ճանապարհորդն անցեալ տարւոյն մայիս 23 թուականաւ հետաքրքրական նամակ մը կ'ուղղէ 'ի Կ-Պոլսոյ՝ Էթոնումիսդ Ֆրանսէ: անուն լրագրին, ու կը հրատարակուի յունիսի 6ին, որուն մէջ Տիգրիս ու Եփրատ գետոց նաւարկութեան ու տեսութեան վրայ աշխարհագրական և անտեսական ընտիր տեղեկութիւններ գտնալով՝ կը քաղենք այս յետագայ յօդուածովս, որ կրնայ փոքրժելի անցնիլ, իբր զի Եփրատ ու Տիգրիս մեր հայրենեաց սահմանքն են:

« Քննենք Տիգրիսի նաւարկութիւնը Տիարպէքիէն մինչև 'ի Մուսուլ և 'ի Պաղտատ: Թէպէտ և զետն այնչափ

յորդաշուր չէ 'ի Տիարպէքի, սակայն կը ձգուին քէլէքներ, որոնք կ'իջնան մինչև 'ի Պաղտատ: Այս նորաձև նաւարկութիւնն սովորական է հիմա բոլոր այս կողմերը: Երբոր բարձր է գետոյն ջուրը, քէլէք մ'երեսուն ժամուան մէջ կրնայ իջնալ Մուսուլէն 'ի Պաղտատ:

« Փորձեցին տեղափոխութեան այս վաղեմի ոճոյն տեղ կանոնաւոր նաւարկութիւն մը հաստատել: Շոգեմուղ նաւ մը դէպ 'ի վեր ելաւ 'ի Տիգրիս Պաղտատէն մինչև այս ինչ հեռաւորութեամբ Մուսուլի, և կրցաւ հասնիլ մինչև ծանօթ կէտ մը Դրոնք Նեքրովսայ կոչուած: Արաքական զրոյցն տարբեր աւանդութիւն ունի այս անձին վրայ քան ինչ որ է սրբազան ա.

ւանդութիւնն : Արաբացին ոչ թէ նշա-
նաւոր որսորդ մը կը համարի զՆե-
բրովթ Բաւիտեհականին առջեւ , այլ
երեւելի շինող մ'էր , կ'ըսէ , որ և առաջ-
նորդ եղաւ Բաբելոնի աշտարակին շի-
նութեան . իրեն կ'ընծայէնաւ կամըրջի
մը շինութիւնը Տիգրիսի վրայ : Ինչ որ
ալ ըլլայ զրոյցն , այս ինչ ստոյգ է , որ
Երբեմն կամուրջ մը կար այն տեղը որ
հիմա Նեբրովթայ անուամբ կը կո-
չուի , որուն աւերակներն դեռ մինչև
ցայսօր կը տեսնուին : Տիգրիսի նաւար-
կութեան ընդ մէջ Մուսուլի և Պաղ-
տատայ ամենածանր վտանգն հօս է :
Խուփեց նման բարձր ժայռեր տնկուած
են հօս գետոյն մէջ , ուր սահանք մը
կը ձկացնէ ջուրն : Այսպէս փորձոյ հա-
մար դործածուած նաւն կտրեց զՏի-
գրիս մինչև այս կէտը , թէպէտ և ու-
նեցաւ ինչ ինչ արգելքներ . և կրցաւ ա-
պա իջնալ նորէն դիւրութեամբ 'ի Պաղ-
տատ : Այս փորձով ստուգուեցաւ թէ
կարելի է Տիգրիսի նաւարկութիւնն ընդ
մէջ Պաղտատայ ու Դրանց Նեբրովթայ :
Մեծապէս չահաւոր կ'ըլլար այս աշխար-
հաց եթէ կատարուէին այն հարկաւոր
շինութիւնքն որ կը պահանջուին կանո-
նաւոր ճամբայ մը բանալու համար մին-
չև 'ի Մուսուլ : Կան այս կողմերը ար-
գաւանդ երկիրներ , բայց՝ զուրկ են
յարաբերութեան միջոցներէ :

« Տիգրիս տարւոյն ամեն եղանակին
նաւարկելի է Պաղտատէն մինչև 'ի
Խուռնա , ուր Եփրատայ հետ կը միա-
նայ Շաթ-էլ-Արաբ գետ , և մինչև հօն
կրնան հասնիլ մեծամեծ նաւք ամեն
եղանակին : Սակայն պէտք է փոքրիկ
բացառութիւն մ'ընել յամառան : Սաս-
տիկ ջերմութեան պատճառաւ ջուրն
ցածնալով՝ գետոյն անկողնոյն վրայ
շարժական աւազոյ կոյտեր կը ձևա-
նան , որոնք կը դժուարացնեն նաւար-
կութիւնը՝ սակայն առանց ընդհատե-
լու զայն : Զերմ եղանակին և այս ար-
գելից ձկացման ատեն գրեթէ երկու
ամսուան միջոց Պաղտատէն 'ի Պասրա
եղած ճամբան եօթն՝ ութ կամ տասը
օր կը տևէ , իսկ տարւոյն միւս եղանա-

կաց մէջ երեք կամ չորս ժամ միայն ,
« Ընդհանրապէս Տիգրիսի ընթացքն
շատ մեղմ է Պաղտատէն մինչև Խուռ-
նայէ այս ինչ հեռաւորութիւն , և իր
ընթացից այս մասին վրայ ափունքն
բարձր է և անզգալապէս զառ 'ի վայր ,
Որչափ որ կը մօտենանք Խուռնայի ,
այս ինքն Եփրատայ հետ միացման
կէտին վրայ , Տիգրիսի խոտորմուն-
քներն կը բազմանան , ափունքն կը
ցածնայ և ընթացքն ալ կ'երազի : Ան-
ձրեային եղանակաց մէջ կ'ուռի Տի-
գրիս , արտաքս կը զեղանի իր տաշ-
տէն , և կ'ողողէ բոլոր շրջակայ դաշտե-
րը գրեթէ ամիս մը , Նեղոսի հաւա-
սար պտղաբերելով զերկիրն , թէ ոչ և
աւելի : Առաւելապէս Խուռնայի մօտե-
րը ուր գետոյն ափանց քիչ բարձրու-
թիւնն կը դիւրացնէ ջրոց զեղանին ,
կը վերածնանի նորոգ կենդանու-
թեամբ , գետինն կը ծածկուի բազմա-
տեսակ տունկերով , և ամեն կողմանէ
հօն կը վազեն արօտականք հանդերձ
իրենց հօտիւր : Կը սերմանեն ու կը ժո-
ղովն մէկէն , և երբ կը հասնի ցամա-
քութիւն՝ կը գաղթին :

« Տիգրիս և Շաթ-էլ-Արաբ , կ'ըն-
ծայեն բոլոր իրենց ընթացից վրայ Պաղ-
տատէն մինչև 'ի Պասրա , հիանալի նկա-
րատես երևոյթ մը : Մերթ տեսութիւնն
կը տարածուի արմաւենեաց ընդար-
ձակ անտառաց վրայ , և մերթ կը տես-
նուին մացառուոք՝ յորս կը լծալին
վայրենի գաղանք , առիւծք , վայրենի
կատուք , և շնազայից անթիւ բազմա-
թիւն : Վարազն շատ սովորական է ,
և կը թափառի անհամար բազմու-
թեամբ , մանաւանդ երբ ափունքն կա-
նաչազարդ են : Վայրի սագ , հաւա-
լուսն , քաջահաւ , մեծ բազմութիւն
մ'ազգի ազգի թռչնոց , զանազանազոյն
փետրովք , կը զեղանին երկու ափանց
ու հիանալի կզկաց վրայ , որք կը բար-
ձրանան գետոյն ընթացից մէջ :

« Եփրատ ու Տիգրիս կը կանոնաւո-
րեն իրենց ընթացքն որչափ որ կը
մօտենան Խուռնա քաղաքին՝ որ շի-
նուած է երկուց գետոց խառնըմանց

վրայ: Այս կենդրոն միջավայր քաղաքն որ գրեթէ 6000 բնակիչ ունի, կը դբաւ նուի մեծազանգուած ջրոց ընթացից վրայ: և ասիկա կը մեկնէ այն զարմաւնայի յատկութիւնն որ առողջարար կլլմայ ունենալով հանդերձ ջրամի են թակայ է: Այս քաղաքիս մերձաւոր ըլլալն այնպիսի երկիրներու որ կրնան ուռողուիլ ջրանցքով, և ներկայ վիճակիս մէջ անգամ մեծամեծ նաւաց Շաթէլ-Արաբէն մինչև 'ի խուռնա ելլելու կարելիութիւնն՝ գուշակել կու տան թէ ապագայ միեբրանոց մ'ըլլայ անցուգարծի վաճառականութեան:

« Խուռնայէն դէպ 'ի Պասրա իշնաւով կը հասնինք 'ի Խուղ-ի-Ֆրէնքի (Դղեակ փռանկաց) . այսպէս կը կուշաւէր այն տունն՝ զոր շինել տուեր էր հօն Անգղիոյ փոխ-հիւպատ մը, որոյ օգն թէպէտ Խուռնայի օդոյն չափ առողջարար է, սակայն նուազ մահաւորիք է քան զՊասրայի օդը: Կը գտնուին 'ի Խուղ-ի-Ֆրէնքի ածխոյ միեբրներ: Անկէց դրեթէ ժամուան մը մէջ կը հասնինք յԱլշար, որ Պասրային վաճառատեղին է Շաթէլ-Արաբի վրայ:

« Պասրա քաղաքն անմիջապէս գետափը չէ, ինչպէս կը կարծուի ընդհանրապէս: Շինուած է ջրանցքի մ'երկայնութեան վրայ որ կը մեկնի Ալշարէն և կ'ուղղի դէպ արևմուտք: Հիմա շատ ընկած է իր առաջին պայծառութենէն. բնակիչն հազիւ 16 հազար է: Ի բաց թողլով գլխաւոր ջրանցքներն որ 'ի հիւսիսային և 'ի հարաւաւային Պասրայի, ոռոգման ջրանցքներն կը լեցուին ջրոց մակընթացութեան առտեն. որ կ'ընէ իր աղբեցութիւնը Շաթէլ-Արաբի, Եփրատայ, Տիգրիսի և Խուռնայի վերին կողմերը: Տեղատուութիւնն բոլորովին ցամաք կը թողու այս ջրանցքները:

Այս գետոց ափունքն ծածկուած են արմատենեաց անտառներով ու հստաւէտ ծառերով. անանկ որ տեղացիք չեն բաւեր ժողովրդու զարման, և սարույն նոյն եղանակին գործաւորաց մեծ բազմութիւն մը կու գայ մեր.

ձակայ կողմերէն: Ջրանցից ջուրը ուրովհետեւ ըմպելի չէ, անոր համար ստիպուած են 'ի Պասրա՝ Ալշարէն բերել տալու ջուր: Այսպէս այս քաղաքը ոչ միայն Եփրատայ հիւսիսակողմը ձևացած մեծատարած ձահճաց ուղղակի աղբեցութեան տակ է, այլ և տեղեւաւելի ևս տարածուած է հօս վատաւորը ջրոց պատճառաւ զոր կը խմեն, և ջրանցից տղին արտահոսման, որ տեղատուութեամբ կը հաղորդի միջնորդ տին: Կը հասկըցուի ասկէց, որ Պասրա անյարմար ըլլալուն բնակութեան, ոտն առ ոտն դէպ 'ի անկումն իւր դիմած է:

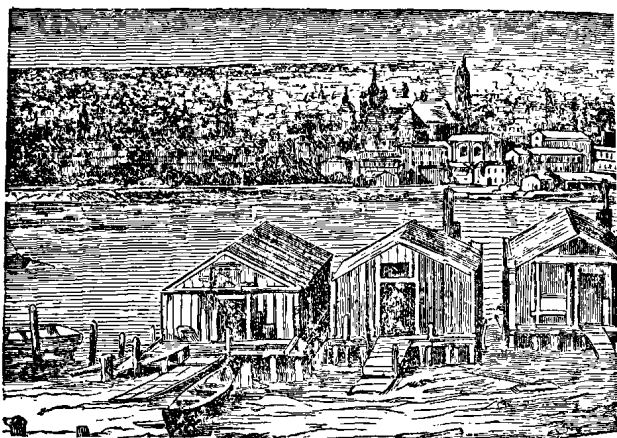
« ՅԱլշար հաստատուած է քառասնօրեայ արգելարանն, նաւարանն, անկերանոցն և մաքսատունն: Ալշարէն դէպ 'ի Պասրայի ծոցն իջնալով, կը տեսնուի պարսկական ափունքն քանի մը մլոն հեռավորութեամբ: Ասկէց սկըսեալ մինչև 'ի գետարեքուն Շաթէլ-Արաբի, աշկազմեան ափունքն տաճկական է, և ձախակողմեանն պարսկական: Այս երկրորդ ցամաքին վրայ կը տեսնուի Մոհամարա քաղաքին տեղը: Դեռ աւելի վար իջնալով կը տեսնանք երկու ափանց վրայ ալ բազմաթիւ գեղեր: Բնակիչքն կիսով չափ 'ի վայրենութեան են տակաւին:

« Շաթէլ-Արաբ Պարսից ծոցը կը թափի բազում բերնով. որոց մէկը միայն նաւարկելի է և կոչուի 'ի բնակչաց Ֆաոյ: Տաճկական հողոյն վերջին կէտին վրայ կայ ուրիշ տեղ մ'ալ որ նոյն անուամբ կը կոչուի, որ ոչ քաղաք է և ոչ գիւղ, այլ բազում շինից ժողով մը տէրութեան զանազան պիտոյիցը համար: Կայ 'ի Ֆաոյ մաքսատուն մը, քառասնօրեայ արգելարան և երկու պաշտօնատունք հեռագրոյ. մին տէրութեան և միւսն անգլիական ճնկերութեան: Գիտենք որ Թուրքիոյ միջնադարին հեռադրական թելը կը ձգուի մինչև 'ի Ֆաոյ, ուր նորէն կը կապուի 'ի Քուրաշի անգլիական Հնդկաստանի արևմտեան ափան վրայ՝ պարանով մը, որ իր ընթացից վրայ ցամաք կ'ելլայ 'ի Պարսկաստան և յԱպուքիր: Երկրին

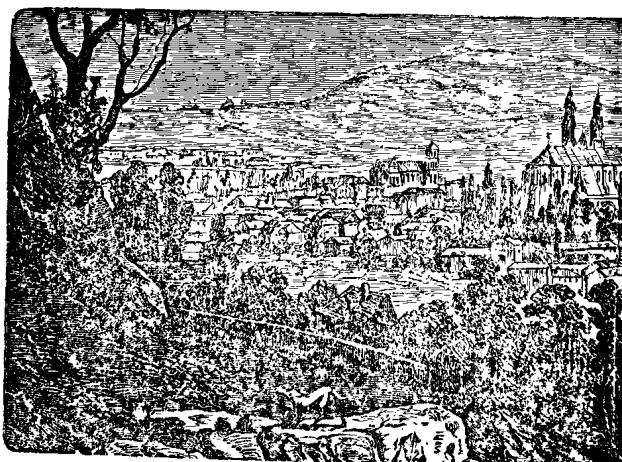
կառավարն է քայ-
մաքամ մը, տեսակ
մը կուսակալ, որ
ունի ձեռադը տակ
հաստատուն բա-
նակ մը քանի մը
հրանօթօք և դունդ
մի զօրաց։ Այս
պաշտպանողական
հանդերձանքն այն-
չափ տւելի կարե-
ւորք են, որչափ զի
մատերը նաստարի
մեծ ցեղը կայ,
համբաւաւոր իր ա-
ւարառու բարութիւնը։

«Մակընթացու-
թիւնն ու տեղա-
տուութիւնն կ'օգ-
նեն նաւաց մտնա-
լուն 'ի Շաթ-էլ-Ա-
րաբ և ելլալու ան-
կէջ։ Տասուերկու
մըոն միջոց ֆաղէն
դէպ 'ի ծով նաւար-
կութիւնն ամենն ին
անվտանգ է։ Բայց
այս տասուերկու
մըոն միջոցին վրայ
նաւապետը պար-
տաւորեալ են զգու-
շութիւն ընելու։
Վտանգին պատ-
ճառն այն է որ
ֆաղի անկողինն
տղմուտ է բոլոր իր
երկայնութեամբն .
և նաւաց անցից
համար ուրիշ մի-
ջոց չի մնար՝ բայց
եթէ տեսակ մը փո-
քրիկ առուակ, որ
չորս դրկաչափէ ա-

ւելի խորութիւն չունի։ Թէ որ նաւն խո-
տորի յաջ կամ յահեակ, կը խրի։ Այս
առուակն նշանակուած է նշաններով
զորս դնել տուաւ անդրիական ընկերու-
թիւնն. բայց իրարմէ շատ հեռու զը-
րուած են, որով նաւուկաց գործն կը

Վ Ա Ր

Վ Ի Լ

դժուարանայ։ Պարսկային ծոցէն եկող
նաւերն իրենց նաւադիրը Ապուրիբէն
կ'առնուն Պարսից ափանց վրայ, որ ի-
րենց համար ժամանակի մեծ կորուստ
է. իսկ դուրս ելլող նաւերն կ'առնուն
ֆաղէն։